

Kristallnacht

Duitsland, 9 november 1938

Het is stil. Heel stil. Jacob hoort alleen het zware ademen van zijn vader en het tikken van de klok. Ze zijn bang voor het eerste geluid. Dat weten ze alle vier. Op tafel brandt een klein olielampje, verder is het donker. Af en toe flakkert het vlammetje op en verlicht het spookachtig de gezichten van degenen die aan tafel zitten: vader, moeder en Rosa.

Vader is een heer, altijd tot in de puntjes verzorgd. Zijn baardje is kortgeknipt, de snor krult iets op en zijn wangen zijn gladgeschoren. De laatste jaren zijn de haren langs zijn slapen grijs geworden. Zou het alleen door de leeftijd komen, of misschien ook door de zorgen en de angst? Hij zit onbeweeglijk stil, maar zijn ogen schieten heen en weer.

Moeders handen liggen ogenschijnlijk rustig op tafel gevouwen, maar Jacob ziet dat ze ze in elkaar knijpt. Haar lange roestbruine haren draagt ze in een wrong laag op haar achterhoofd. In haar oren glinsteren de zwarte gitten die ooit van grootmoeder waren.

Rosa schuift haar hand in die van Jacob. Klam en plakkerig is die hand.

Jacob hoeft niet om zich heen te kijken om te weten hoe de kamer eruitziet. Het behang is groenbeige. De lange, zware, fluwelen gordijnen zijn van dezelfde kleur groen. Tegen één van de muren staat het zware eiken buffet dat vroeger in hun salon boven stond. Vroeger, toen dit alleen nog de kamer was waar vader de klanten ontving. Nu is het al jaren hun woonkamer. Boven het buffet hangt een portret

van grootvader, de eerste eigenaar van hun zaak. Jacob hoopt dat hij niet kan zien wat er met hun gezin gebeurd is in de afgelopen jaren. Kon grootvader nu zijn ogen maar even sluiten.

Hard tikt de klok de minuten weg. Rosa laat ineens een bibberig zuchtje ontsnappen. Moeder aait zacht over haar hoofd.

In de verte klinkt een kreet. Het is begonnen.

Vader recht zijn rug. Rosa klimt bij moeder op schoot. Jacobs hart klopt in zijn keel en kippenvel trekt over zijn hele lijf.

Er wordt nu harder geschreeuwd en er klinken meer stemmen. Glasgerinkel verderop in de straat. Voetstappen. Het lijkt wel of er een horde aan komt rennen, zo hard dreunt het door de straten. Ze moeten met velen zijn, anders had hij het nooit zo duidelijk in de achterkamer kunnen horen.

Overdonderend glasgerinkel. Hun eigen etalage wordt ingegooid. In een reflex lijkt vader op te willen staan, maar moeder legt haar hand op zijn arm. Ze schudt haar hoofd.

In de winkel wordt gelachen. Er klinken af en toe doffe dreunen. Alsof er met de stofballen gegooid wordt. Rosa duwt haar handen voor haar oren. Haar gezicht begraaft ze in moeders boezem.

Maar Jacob weet: hiervoor kunnen ze zich niet verstoppen. Nog geen seconde later klappt de deur naar de winkel open. In de deuropening staat een jongeman. Zijn jas hangt open, daaronder gaat zijn borst snel op en neer. Zijn ogen stralen en op zijn voorhoofd staan zweetdruppeltjes. Uit een ooit keurig kapsel zijn een paar pieken losgesprongen.

Een tel lang lijkt de wereld stil te staan en iedereen aan tafel zit als bevroren.

‘Hier zitten ze, de Scheissjuden!’ Hij schreeuwt en zijn stem slaat over van opwinding.

Twee grote kerels verschijnen achter hem en duwen de jongeman verder de kamer in.

Zonder iets te zeggen rukt de oudste van het stel alle laden van het buffet open. Hij graait een handvol van het zilveren bestek uit de la en laat het in zijn jaszak glijden.

‘Wij maar armoe lijden en zij hebben alles. Rotjuden.’

Moeder doet een poging om op te staan, maar Rosa klemt de armen heel stevig om haar heen.

Zeg niets, moeder! In stilte probeert Jacob zijn moeder te beïnvloeden. Hij weet dat het bestek van grootmoeder was en dat die er haar hele leven voor gespaard heeft. Maar het is het niet waard om daarvoor een bloedneus geslagen te krijgen – of erger.

Moeder zakt terug in haar stoel. Is het moedeloosheid of is ze gewoon verstandig? De jongeman heeft de smaak te pakken en rukt deuren open. De man die als derde binnenkwam, geeft een ruk aan de gordijnen.

‘Die stoffenhandelaar weet wat hij ophangt.’ Zijn stem klinkt scherp en spottend. In één draai staat hij ineens achter vaders stoel en trekt die onder zijn billen vandaan. Vader is erop bedacht en hij staat gelijk rechtop. Jacob voelt een golf van trots opkomen. Zijn vader laat zich niet vernederen door dit tuig.

De man grijpt hem ruw in de kraag van zijn jasje en kwakt hem tegen de muur. Als vader zijn evenwicht probeert te herstellen, schopt de vent hem onder zijn kont.

‘Handen boven op je hoofd en meekomen. Je bent gearresteerd.’ Hij duwt hem in de richting van de deur. Met een hoofdbeweging wenkt hij de anderen. Even laat hij zijn blik op Jacob rusten. ‘Hoe oud ben jij?’

‘Twaalf.

Jacob zoekt vaders ogen. Wat gaat er gebeuren en wat moet hij doen?

Zijn vader staart naar de grond.

‘Te jong,’ besluit de man. Weer duwt hij, en vader is uit Jacobs blikveld verdwenen. De twee andere mannen volgen hun leider de winkel in. De bel tingelt als ze de straat op gaan.

En de stilte keert weer.

Het duurt een tijd voordat iemand zich durft te bewegen. Alsof het huis zal instorten bij de eerste trilling van de lucht. Dan dringt de geur van rook de kamer binnen.

‘Brand!’ Jacob stormt de winkel in en daar overziet hij de ravage. Balen stof liggen dwars door de winkel. De vloer, de toonbank, alles is bezaaid met glassplinters. De kassa staat open en is overduidelijk leeg. Het rolgordijn voor de deur klappert in de wind.

Een groot gevoel van machteloosheid overvalt Jacob. Hoe moet dit ooit...?

In de etalage ligt de oorzaak van de rook: een baal katoen is uitgerold en in de fik gestoken. Aarzelend lekken vlammetjes uit de stof, maar ze lijken in eerste instantie vooral veel rook te veroorzaken. Door de wind waait die direct de winkel in. Jacob maakt een grote stap de etalage in, springt op de vlammen en begint te stampen. Harder en harder stampt hij, alsof hij daarmee alles wat er vannacht gebeurd is kan terugdraaien. Zijn moeder komt aanrennen met een emmer water.

‘Waar is vader?’ Iel klinkt Rosa’s stem door de winkel. Jacob en moeder kijken elkaar aan. Het vuur is geblust en de vraag van Rosa blijft hangen.

Moeder geeft Jacob een hand en hij stapt uit de etalage. Buiten klinkt nog geschreeuw, maar het geluid verdwijnt steeds meer in de verte. Jacob loopt als eerste naar de winkeldeur en stapt naar buiten.

In de straat is de ravage enorm. Overal ligt glas. Alle etalages van joodse winkels zijn ingegooid. Van alle winkels in de straat dus. De hele wereld staat op zijn kop. Niets is meer gewoon. Jacob heeft het gevoel alsof hij in een vreemde kermisattractie terecht is gekomen. Alles draait en golft. En nergens is zelfs maar een paal te vinden waaraan hij zich vast kan houden.

Hier en daar komen vrouwen naar buiten; er is geen man te zien. Weer ruikt Jacob vuur. Hij kijkt om zich heen. Het komt niet uit hun winkel. En ook niet uit de straat.

‘Daar!’ gilt een vrouw. ‘De synagoge!’

En dan ziet Jacob het ook. De synagoge staat twee straten verderop, maar hij torent boven de huizen uit. Uit het dak slaan de vlammen hoog op. De ramen zijn helverlicht door het vuur. Het klinkt alsof er geschoten wordt, maar het zijn de ruiten die door de hitte knappen.

Steeds harder klinken de knallen, steeds groter worden de vlammen. Overal zijn ze nu en ze grijpen om zich heen alsof het levende monsters zijn.

‘Scheissjuden, Scheissjuden, SCHEISSJUDEN!!!’ De stemmen komen van alle kanten. Jacob wil zijn moeder roepen en Rosa, maar er komt geen geluid uit zijn mond. Hoe hard hij ook zijn best doet.

Voor de Kristallnacht

Natuurlijk is het allemaal veel eerder begonnen. Vanaf het moment dat de Nationaal Socialisten aan de macht waren gekomen in Duitsland, in januari 1933, en Hitler tot Rijkskanselier was gekozen, veranderde de positie van joden in het Duitse Rijk. De eerste acties tegen joden begonnen in maart en april van dat jaar. Toen was Jacob zes en hij kan er zich weinig meer van herinneren. Er kwamen wetten waarin werd bepaald dat joden niet meer mochten trouwen met niet-joden. Ze mochten bepaalde beroepen niet meer uitoefenen, niet meer studeren, hun kinderen moesten naar aparte joodse scholen. De situatie werd steeds slechter.

En toen, op de ochtend van 8 november 1938, hoorde Jacob toen hij naar school liep de krantenjongens om het hardst schreeuwen: 'Jood schiet in Parijs op Duitse diplomaat!' en 'Von Rath in levensgevaar na aanslag door jood!'

De meester wilde er niet over praten, maar toen Jacob 's middags uit school kwam, stonden er opgeschoten jongens klaar om de kinderen van de joodse school met stenen te bekogelen. Hij had Rosa onder zijn jas genomen en samen waren ze naar huis gerend.

Daar zat oom Ernst met vader en moeder in de achterkamer aan tafel. Het gezicht van zijn moeders broer stond ernstig. En ook de anderen keken bezorgd. Ze braken hun gesprek af toen Jacob en Rosa binnenkwamen.

'Jacob, je bloedt!' Moeder sprong op om een doekje te halen.

Verbaasd haalde Jacob zijn hand over zijn voorhoofd. Daar had hij inderdaad een steen tegenaan gehad.

‘Zie je wel!’ Oom Ernst keek naar vader. ‘Je kunt het niet voor de kinderen verborgen houden. Ze zitten er al midden-in.’

Jacob schoof bij de grote mensen aan tafel en moeder depte zijn voorhoofd. Rosa haalde haar pop uit haar bedje. Op de sofa begon ze het haar van de pop te kammen alsof er niets aan de hand was.

‘Hebben jullie het over die aanslag in Parijs?’

Vader keek even naar moeder en die knikte.

‘Ja,’ zei hij toen. ‘Gisteren schoot Herschel Grynspan, een joodse jongen van zeventien, in Parijs op een Duitse diplomaat. Die verkeert nu in levensgevaar. Oom Ernst is bang dat de Nationaal Socialisten de gelegenheid zullen aangrijpen om rellen tegen joden te starten.’

Oom Ernst onderbrak hem. ‘Stel dat de goede man overlijdt, dan zijn de poppen natuurlijk helemaal aan het dansen.’

Vader schudde geëmotioneerd zijn hoofd. ‘Waarom zouden Duitsers mij schade berokkenen? Ik ben een Duitser. Ik ben in dit land geboren en getogen. Ik ben opgevoed met Goethe en Schiller. Ik heb in de Grote Oorlog* voor mijn vaderland gevochten.’ Hij schoof zijn stoel naar achteren en stond op. ‘Ik heb een IJzeren Kruis gehad voor mijn moed!’

Hij wendde zijn gezicht af, te laat om de tranen in zijn ogen voor Jacob te verbergen.

‘Wat kunnen we doen?’ Moeder probeerde praktisch te blijven.

Oom Ernst haalde zijn schouders op. ‘Binnen blijven.

* Zo werd de Eerste Wereldoorlog in die tijd genoemd.

Plaats 's avonds houten schotten achter je etalage. Dan blijft de schade misschien beperkt.'

'Houten schotten plaatsen? Dan vraag je er toch om. Dan beken je schuld.' Vaders stem sloeg over. 'Ik heb geen schuld. Ik ken die jongen niet!'

'Misschien heb je in de krant gelezen dat Polen op 30 oktober alle paspoorten van in het buitenland wonende Poolse joden ongeldig heeft verklaard. Die beslissing is genomen omdat ze daar geen vluchtelingen uit Duitsland meer op willen vangen. Als de dood zijn ze voor ons.' De stem van oom Ernst klinkt vlak.

'Onze regering heeft op 27 en 28 oktober zo'n twaalfduizend Poolse joodse mannen gevangengenomen en over de Poolse grens gezet. Die worden daar nu gevangen gehouden in paardenstallen en militaire barakken. Naaste familie van die jongen Grynspan schijnt daarbij te zijn. Misschien is dat kind wel door wanhoop gedreven.'

Oom Ernst staat op. 'Ik ga. Dan ben ik in ieder geval thuis voor het donker wordt.'

Die nacht gebeurde er niets. In ieder geval niet in hun straat – maar wel op andere plekken in de stad. Vader had toch houten schotten achter de etalage geplaatst en tot laat hadden ze met elkaar zitten wachten. Eerst had moeder Rosa naar bed gedaan en tenslotte waren ze zelf ook gaan slapen.

De volgende dag had moeder Rosa en hem thuisgehouden, maar vader had dat onzin gevonden. Er was niets aan de hand, had hij volgehouden. Die avond had hij de schotten niet geplaatst, maar ze hadden wel met elkaar aan tafel zitten wachten.

Na de Kristallnacht

Het ergste van alles is dat ze vader hebben meegenomen. Ze schopten hem letterlijk het huis uit. Verlamd van angst heeft Jacob toegekeken en hij heeft ze niet tegengehouden. Wat een lafaard is hij. Hij had ze moeten schoppen en slaan... Maar hij is pas twaalf. Wat kan een jongen van twaalf tegen volwassen mannen?

Moeder en hij weten niet waar vader heen gebracht wordt. Machteloos staan ze in de winkeldeur te kijken naar de brandende synagoge en te luisteren naar het huilen en gillen van de anderen in de straat.

Moeder stopt Rosa in bed. Volgens Jacob omdat ze dan haar vragen niet meer hoeft te horen. Daarna veegt ze de winkel aan. Zo zorgvuldig als ze het nog nooit gedaan heeft. Ze veegt en veegt maar. Ze kijkt Jacob niet aan. Hij ruimt de balen stof op en houdt zijn mond. Hij is bang dat ze hem ook naar bed stuurt, als hij iets zegt. Het wordt langzaam licht en hij is tot op het bot verkleumd.

Pas dan lijkt zijn moeder tot zichzelf te komen. Ze kijkt hem ineens aan en zegt: 'Misschien kun je nog een uurtje slapen voor je naar school gaat. Daar kun je de meester vragen wat we het beste kunnen doen.'

Op school is alles anders. Lang niet alle kinderen zijn er. Ook de meester is er niet. Hij is 's nachts zo erg in elkaar geslagen dat hij niet in staat is om naar school te komen.

Na school wil moeder dat Jacob naar oom Ernst gaat.

Haar grote broer weet altijd een oplossing in tijden van nood.

Maar oom Ernst is er ook niet. Meegenomen in de nacht, zeggen de bureu.

‘Vader zal gauw weer thuiskomen,’ zegt moeder steeds vol overtuiging. Maar vader komt niet terug. De eerste dag niet, de tweede dag niet...

De derde dag gaat Jacob samen met moeder naar het politiebureau. Rosa blijft bij de buurvrouw. ‘Gaan jullie vader nou ophalen?’ vraagt ze. Moeder geeft geen antwoord.

Er staan meer vrouwen in de rij voor een deur. Moeder klampt een agent aan die voorbijloopt. ‘Mijn man is verdwenen. Weet u waar mijn man is?’ De agent wijst met een hoofdknik naar de rij. ‘Sluit maar aan.’

Die eerste keer komt er niemand uit die deur en gaat er ook niemand in. Aan het eind van de dag worden ze weggejaagd. ‘Het bureau gaat dicht. Komt u morgen maar terug.’

Na een week of drie komen ze erachter waar vader is: in Dachau, een concentratiekamp net buiten München. Oom Ernst moet daar ook zijn. Moeder reist erheen, maar ze wordt niet toegelaten.

Ze krijgen na vier weken een brief van vader. Dat hij wordt vrijgelaten als hij kan bewijzen dat zijn zaak ‘gari-seerd’ is. Verkocht aan een arische Duitser. Of moeder dat wil regelen.

Het verkopen van de zaak is niet moeilijk. Een week nadat vader is opgepakt, kwam de eerste aasgier zich al melden. Een slijmerige vertegenwoordiger, die hun altijd stoffen verkocht. Hij heeft het bedrijf altijd prachtig gevonden, zei hij tegen moeder.